

ОСНОВНІ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВІ АСПЕКТИ ПОГІРШЕННЯ ЯКІСНОГО СТАНУ ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ В АГРОСФЕРІ УКРАЇНИ

О.І. Ковалів

доктор економічних наук, заслужений працівник сільського господарства України
Інститут агроекології і природокористування НААН (м. Київ, Україна)
e-mail: okovaliv@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7701-8060>

Встановлено, що існуюча бездіяльність і незрозуміла пасивність органів влади до дієвої реалізації вимог чинних законодавчих норм стосовно раціонального використання й охорони ґрунтів як природних об'єктів права власності Українського народу сприяє безкарній всюдозволеності та безвідповідальності користувачів ресурсів і власників земельних ділянок. Сконструйовані припущення щодо причин погіршення якісного стану природних об'єктів в агросфері України дає змогу «вперше» з'ясувати головну неврегульовану в Україні передумову як можливий інтерес незацікавленості. Узагальнено існуючий стан природних об'єктів (особливо ґрунтів) та проаналізовано функціонуючі економіко-правові механізми внаслідок здійсненої земельної реформи на землях сільськогосподарського призначення. З'ясовано, що всі наслідки трансформації характеризуються як «негативні», завдаючи великої шкоди природній родючості ґрунтів та іншим природним компонентам біосфери. Збалансована заінтересованість як головна передумова до мотивації покращення стосунків громадян із природним середовищем визнана головним підґрунтям сталого сільськогосподарського природокористування в агросфері. Особливими вимогами комплексного інституціонального розвитку правової, економічно розвинутої й екологічно стабільної держави є невідкладне введення в чинне конституційне поле України здійсненої дотепер земельної реформи. Доведено, що звершення земельної реформи як нової парадигми має ґрунтуються на ґрунтовному пізнанні й правдивому розкритті нових знань конституційного прагматизму як вимог до реалізації національних інтересів через першочергове задоволення конституційних прав громадян України. Вбачається, що зроблені обґрунтування стануть підґрунтям для з'ясування у подальшій нашій роботі головної неврегульованої в Україні передумови — погіршення якісного стану природних об'єктів в агросфері України.

Ключові слова: конституційні норми, основне національне багатство, природокористування, право, ринкові земельні відносини.

ВСТУП

Виконуючи у 2019 пошукову роботу на тему: «Оцінка економіко-правових аспектів користування природними об'єктами права власності Українського народу», виникало припущення, що існуючому в Україні процесу погіршення якісного стану природних об'єктів в агросфері, особливо ґрунтів і водних ресурсів, потурає якась специфічна причинно-наслідкова невидима сила як проблема, що не висвітлюється українськими вченими і не врегульовується органами влади — українською «елітою», а також відсутня у світовій практиці.

Варто зауважити, що не можливо було припустити навіть думки про відсутність у більшості представників такої «еліти» правдивих конституційних знань щодо сутності права чинної земельної норми: «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України (надра, ґрунти, ліси, повітряний простір, водні та інші ресурси), природні ресурси

її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є природними об'єктами права власності Українського народу» (ст. 13 Основного закону України) [1].

Зокрема, такі «всезнайки» намагаються стверджувати про відсутність суб'єкта права власності на декларовані природні об'єкти і, буцімто, «Український народ» — всі громадяни України не є загальнонаціональним законним суб'єктом права власності на своє основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави і є головним природним (земельним) капіталом нації. Ця обставина як істотна проблема більш яскраво проявилася у процесі прощтовхування законопроектів, пов'язаних із нав'язуванням ринком (обігом) «земель» сільськогосподарського призначення як, начебто, природних об'єктів. Насправді ринок (обіг) «земель» можливий тільки стосовно «земельних ділянок» (меж) як об'єктів цивільних прав, що «набуваються і реалізуються громадянами, юридичними особами та державою

виключно відповідно до закону» (ст. 14 Основного закону України) [1]. На жаль, такого чіткого й однозначного закону, поки що немає.

На цій основі можна припустити, що саме такі хибні знання нівелюють конституційні права і дають змогу «еліті» робити суб'єктивні висновки на користь «активних» ділків, банків чи посередників, щоб всі повірили, що в Україні має право власності на «землю» (замість «земельних ділянок» (меж) як об'єктів цивільних прав) тільки громадяни, юридичні особи і держава як рівні між собою суб'єкти права, а не всі громадяни України. З цих причин нами вбачається за доцільне з'ясувати цю неврегульовану в Україні передумову, яка, можливо, є, на наше переконання, елементом злочинної системи чи схем поза-конституційного управління державою на всіх рівнях, дозволяючи земле-природокористувачам безвідповідально і безкарно погіршувати якісний стан природних об'єктів права власності Українського народу, особливо в агросфері.

Оскільки під агросферою переважно розуміють частину біосфери, яка трансформована людиною під впливом різних видів сільськогосподарської діяльності, тому, на наше переконання, врегулювання цієї проблеми лежить у площині суспільно-економічних відносин та загальнонаціональних інтересів, які підвладні конституційним нормам України.

Наші попередні дослідження й одержані висновки також підсилюють нашу впевненість, що саме багатогранне споріднення інтересів дасть можливість дослідити й узагальнити здобуті нові знання конституційного прагматизму на можливість співставлення їх із реальною дійсністю чи врегулювати наявну проблему.

Метою нашого дослідження як результату пошукової роботи є поглиблено розкрити сутність основних причинно-наслідкових аспектів погіршення якісного стану природних об'єктів в агросфері України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Численні наукові дослідження з моделювання способів врегулювання земельних відносин і природокористування в галузі сільськогосподарської діяльності України містять детальні аналізи і доволі об'єктивну інформацію про фактичний стан якісних та кількісних змін у структурі природних ресурсів агросфери, особливо ґрунтів і водних джерел, внаслідок їх використання. Дослідники, без винятку, констатують значне погіршення якісних та кількісних показників природного стану всіх земель та їх продуктивної здатності (за винятком окремих господарств на незначній площі),

вказуючи на видимі різноманітні господарсько-організаційні недосконалості, порушення правил та вимог з охорони й відтворення природної родючості ґрунтів, безконтрольність та на інші обґрунтовані причини.

Яскравим віддзеркаленням останніх досліджень і публікацій у цій царині є праці провідних вчених з ґрунтознавства та агрохімії України — наукової установи Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського», а саме: С. А. Балюка, Б.С. Носка, В.В. Медведєва, Р.С. Трускавецького, А.І. Фатєєва, М.В. Лісового, М.М. Мірошніченка, Ю.Л. Цапка, Є.В. Скрильника.

Водночас численні сучасні наукові теоретичні та методичні дослідження і публікації щодо аналізу стану та пошуку способів врегулювання земельних відносин в аграрних підприємствах і в процесі природокористування на землях сільськогосподарського призначення здійснюють економісти, землевпорядники та інші галузеві вчені, зокрема: П.І. Гайдуцький, М.В. Гладій, Д.С. Добряк, Й.М. Дорош, В.М. Заяць, Т.О. Євсюков, Ю.Я. Лузан, Ю.О. Лупенко, А.Г. Мартин, В.Я. Месель-Веселяк, Л.Я. Новаковський, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, А.М. Третяк, М.М. Федоров та інші. Вивчаючи земельні ресурси (здебільшого — ґрунти) в системі «земельного (аграрного) кадастру» й оцінюючи їхній еколого-економічний стан та заходи дотримання бажаних вимог до раціонального використання й охорони земель, демографічний і соціальний стан в сільській місцевості, ці та інші вчені розкривають, переважно, шляхи розвитку ринкових земельних відносин й фінансове інвестування в аграрне виробництво та в природоохоронні заходи, обґрунтовують напрями подальшої трансформації існуючого спотвореного землекористування в процесі здійснюваної ними ж земельної реформи як аграрної, а також формулюють механізми збереження і відтворення родючості земель тощо. При цьому доводять, що лише їхні обґрунтовані пропозиції, начебто, забезпечуватимуть у нових умовах становлення ліберальної ринкової економіки в Україні — збалансований і сталий розвиток сільських територій; збереження природної родючості ґрунтів, водорегулювання і водозабезпечення; покращення демографічного стану, який також слугуватиме дієвими передумовами для формування фермерських та інших господарств сімейного типу [2–6].

На жаль, усі такі напрацювання чомусь залишаються не реалізованими і потребують поглибленого розкриття сутності справжніх причинно-наслідкових аспектів погіршення

якісного стану природних об'єктів в агросфері України.

Незважаючи на наявні численні наукові дослідження, які також охоплюють аналіз причин погіршення якісних та кількісних показників природного стану та продуктивної здатності ґрунтів у процесі ведення інтенсивного землеробства, до цього часу не з'ясовано причинно-наслідкові аспекти, що вважаються нами основною передумовою (джерелом) значного погіршення якісного стану природних об'єктів в агросфері України та дають змогу віднайти головну невирішену раніше (поки що «заховану») частину загальної проблеми.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нормативно-інформаційну основу дослідження становлять Конституція України, вітчизняні та міжнародні законодавчі і нормативні акти у сфері економіки природокористування та земельних відносин; матеріали і звіти Державної служби статистики України та Державного земельного кадастру; наявні матеріали власного практичного досвіду. Для виконання поставлених завдань використовували такі методи досліджень: монографічний (опрацювання наукових публікацій, а також авторські публікації на шпальтах загальнонаціональної преси); абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків); аналізу та синтезу (обґрунтування методології системного дослідження) тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Здійснена нами оцінка економіко-правових аспектів користування природними об'єктами права власності Українського народу як пошукова науково-технічна продукція цілковито підтвердила в черговий раз вимоги до невідкладного впровадження в життєдіяльність України конституційних земельних норм як норм прямої дії, що є неврегульованою проблемою дотепер.

Водночас ми вимушені були констатувати той факт, що до цього часу не розпочато на державному рівні (на замовлення держави) комплексні наукові дослідження (фундаментальні й прикладні) з цієї проблематики, які б становили підґрунтя органам державної влади для підготовки і наукового супроводу відповідних проєктів концепції, програм, законів, нормативно-правових актів тощо. Такі науково обґрунтовані дослідження мали б стати також фундаментом з формування регламентованих навчально-методичних й інформаційних ма-

теріалів для тиражування нових правдивих конституційно вмотивованих знань про землю та її природні ресурси, які вкрай потрібні українському суспільству — в доступній формі навчання й просвітництва через систему освіти та сучасні й відповідальні засоби масової інформації.

Натомість бездіяльність і незрозуміла пасивність до дієвої реалізації вимог чинних норм стосовно раціонального використання й охорони земель усіх категорій, особливо земель сільськогосподарського призначення (ґрунтів) в агроландшафтах, як природних об'єктів права власності Українського народу — основного національного багатства, що де-юре перебувають під особливою охороною держави, сприяє всездозволеності та безвідповідальності користувачів ресурсів і власників земельних ділянок, у межах яких здійснюється таке «природокористування».

Як наслідок, повсюдно відбувається за участю олігархічних кланів самочинна й системно-монопольна експлуатація об'єктів і систем живої та неживої природи — як, начебто, власних. Великої шкоди завдає деградація й істотне зниження природної родючості ґрунтів, значно погіршується водорегулювання і водозабезпечення, відбувається різноманітне забруднення навколишнього середовища і навіть фізична втрата природних агроландшафтів.

Як підтверджують дослідження, прийняті в Україні численні законодавчі норми стосовно охорони і раціонального використання ґрунтів та інших ресурсів також не працюють і не можуть працювати за таких обставин.

При цьому у владних та й у наукових середовищах, незважаючи на доволі низькі податкові й рентні ставки за використання природних ресурсів, наполегливо «доводять» необхідність додаткового стимулювання (надання податкових пільг і преференцій), що, буцімто, такі дії дали змогу власникам і користувачам природних об'єктів здійснювати природоохоронні заходи і не завдавати непоправимої шкоди землі та її природним ресурсам — капіталу нації. Прийнято також вважати, що природоохоронні заходи мають відноситися до інвестиційних, що, на наш погляд, є не логічним і абсурдним.

Зокрема, провідні харківські вчені-ґрунтознавці С. А. Балюк, А. В. Кучер, В. В. Медведєв, Б. С. Носко дійшли однозначного висновку, що для розв'язання проблеми відтворення родючості ґрунтів з метою досягнення їх нейтрального рівня деградації Україна повинна мати чітку стратегію охорони ґрунтів, попередження та «боротьби» (*тут і надалі нами свідомо взято в лапки*) з деградацією земель, яка вклю-

чає в себе ефективне функціонування ґрунтозахисних програм і законів, жорсткий контроль за їх виконанням, моніторинг, обов'язкове нормування антропогенних навантажень, відповідальність влади і всіх землекористувачів, дотримання рекомендованих і впровадження новітніх ґрунтозахисних технологій. Водночас, наголошуючи на відсутності інвестицій, вони ж доводять, що питання економічного збитку і пошук джерел фінансування є вкрай нагальними, і відтак пропонують сформулювати спеціальний фонд для охорони ґрунтів, попередження та «боротьби з деградацією шляхом введення збору в розмірі 0,5% від нормативної грошової оцінки земель та інших джерел, що в сукупності може забезпечити надходження близько 4 млрд грн/рік. При цьому наголошують на обов'язковості бюджетних витрат на реалізацію основних заходів з охорони ґрунтів через такий фонд, — в обсязі близько 41–48 млрд грн/рік за рахунок державного, місцевого бюджетів і коштів землекористувачів» [7, 8].

Вчені впевнені, що на такій організаційно-економічній основі здійснення заходів з раціонального використання та охорони ґрунтів прогнозований щорічний економічний ефект від підвищення врожайності може досягати 3,6–4 млрд грн, а еколого-економічний ефект від застосування системи заходів становитиме близько 25–28 млрд грн [7].

Така парадоксальна діяльність (бездіяльність) у цій сфері спонукала нас конструювати відповідні припущення і підштовхувала до пошуку джерел і причин появи тривалого нуртування (смакування) цієї та інших проблем.

Із цих причин нами вбачалося за доцільне з'ясувати головну неврегульовану в Україні передумову як інтерес незацікавленості, що призводить до погіршення якісного стану природних об'єктів в агросфері України.

Таку пропозицію було підтримано відповідними вченими НААН і заплановано протягом 2020 здійснити відповідне пошукове дослідження.

Завданням на перший і другий квартали (разом взяті) передбачено вивчити узагальнений якісний стан природних об'єктів в агросфері України та проаналізувати функціонування економіко-правових механізмів унаслідок здійснення земельної реформи на землях сільськогосподарського призначення України. Виконуючи завдання, нами використано власний досвід і узагальнено наявні доступні матеріали досліджень та висновки відомих вітчизняних вчених стосовно існуючого стану природних об'єктів, особливо ґрунтів.

На підтвердження наших припущень та наближення до більш об'єктивного розкриття

цієї проблематики ми застосовуємо знання, зокрема й здобуті цими ж харківськими вченими — головної загальнодержавної наукової установи з ґрунтознавства (Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського»), які справедливо, на наш погляд, висвітлюють результати (аналізи) досліджень, хоча б у статті: «Сучасні проблеми деградації ґрунтів і заходи щодо досягнення нейтрального її рівня», надрукованій у науковому журналі «Вісник аграрної науки» за серпень 2017 [9].

Незважаючи на те, що в цій роботі застосовано дещо застарілі дані, ми погоджуємося із твердженням авторів про те, що однією із головних проблем як в Україні, так і у світі є деградація сільськогосподарських земель [10], а відтак актуальними є питання щодо розробки заходів зі сталого управління земельними ресурсами та охорони ґрунтів для досягнення нейтрального рівня деградації. На підтвердження викладеного вчені Національного наукового центру «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» привели відповідні показники площі деградованих ґрунтів в Україні за типами деградації (табл. 1), і які посилюють наші аргументи пошукового дослідження.

Вважається також, що до базових показників стану деградованих земель слід додати показники стану всіх земель, їх продуктивності, запасів органічного вуглецю для отримання об'єктивнішої оцінки деградації ґрунтів. Поширення деградаційних процесів на орних землях водночас може мати суцільний, регіональний (окремі масиви) та локальний (імпактний) характер. Для більшості видів деградації розроблено критерії та показники ступеня виявлення процесів, а за окремими видами їх потрібно коригувати і уточнювати.

Як свідчить оцінка деградації ґрунтів найбільшого поширення набули дегуміфікація і зниження вмісту поживних елементів, фізична деградація, ерозія, забруднення та ін. На меліорованих ґрунтах, крім того, розвиваються процеси засолення, осолонцювання, заболочування, підтоплення, забруднення та ін. Одна із поширених є фізична деградація, за якої розвивається ризик брилоутворення (майже на площі 4 млн га), розпилення (14 млн га), переущільнення (17 млн га), нестача продуктивної вологи у період формування генеративних органів (21 млн га), погіршення структури (14 млн га) [12].

На таких ґрунтах значно погіршується адаптація рослин до змін клімату, посушливих умов і нестачі вологи. Залежно від ступеня прояву деградаційних процесів урожай сільсько-

Поширення деградаційних процесів у ґрунтах України [11]

Тип деградації ґрунту	% від площі ріллі
Втрата гумусу й поживних речовин	43,0
Переуцільнення	39,0
Замулення й кіркоутворення	38,0
Водна ерозія площинна	17,0
Підкислення	14,0
Заболочування	14,0
Забруднення радіонуклідами	11,1
Дефляція, втрата верхнього шару ґрунту	11,0
Забруднення пестицидами й іншими органічними речовинами	9,3
Забруднення важкими металами	8,0
Засолення, підлугування	4,1
Водна ерозія, утворення ярів	3,0
Побічна дія водної ерозії (замулення водоймищ)	3,0
Деформація земної поверхні вітром	0,35
Зниження рівня денної поверхні	0,35
Аридизація ґрунту	0,21

господарських культур може знижуватися на 10–20 і 30–50%, а збитки тільки через недобір продукції можуть сягнути понад 20 млрд грн/рік [7]. Як наслідок, погіршується також якість сільськогосподарської продукції (явище прихованого голоду). У питаннях деградації ґрунтів важливо встановити пріоритети, окреслити проблемні території, налагодити їх системний моніторинг і потім сформувати план подолання деградаційних явищ. Наприклад, в Україні ерозія та переуцільнення ґрунтів поширені на значній території, але фактично ці процеси мало досліджено. Не менш важливим є розрахунок економічних збитків від деградації земель, що автоматично актуалізує цю проблему й усуває потребу її пропаганди.

При цьому згадані вчені дійшли висновку, що причинами розвитку деградаційних процесів та основні нерозв'язані проблеми управління ґрунтовими ресурсами в Україні є:

- неоптимальне співвідношення земельних угідь і структури посівних площ;
- недостатньо обґрунтована земельна реформа, яка призвела до порушення агротехнологій і, як наслідок, до зниження родючості ґрунтів;
- недооцінка реальної загрози розвитку деградаційних процесів, нерозуміння цих питань у суспільстві, нездатність фермерів та агрохолдингів підтримувати родючість ґрунтів;
- низькі ресурсні вкладення (низькі дози застосування органічних і мінеральних добрив,

хімічних меліорантів), і як наслідок — дефіцитний баланс біогенних елементів;

- недостатнє нормативно-правове забезпечення та відсутність ефективних механізмів виконання законів про охорону земель. Відсутність об'єктивної ціни ґрунтових ресурсів, справедливого оподаткування та відповідного фонду коштів, потрібних для підтримання родючості ґрунтів;
- недостатній рівень державного управління земельними ресурсами, відсутність державної, обласних і регіональних програм охорони ґрунтів;
- не гармонізований з європейським моніторинг ґрунтового покриву.

На такій основі, в черговий раз, але з більшою впевненістю вчені цього головного ННЦ вважають, що для підвищення родючості ґрунтів і досягнення нейтрального рівня деградації потрібно: розробити пропозиції до проєктів законодавчих і нормативно-правових актів щодо моніторингу ґрунтів; підготувати Концепцію та рекомендації щодо забезпечення нейтрального рівня деградації ґрунтів; створити ґрунтово-інформаційний центр; реанімувати стаціонарні дослідження з вивчення ґрунтових процесів і режимів, напрямів еволюції ґрунтів за прогнозованих змін клімату; адаптувати технології землеробства. Вирішенню цього питання сприятиме виконання Національного плану дій щодо «боротьби» з деградацією ґрунтів, який включає в себе перелік відповідних заходів на період до 2030 р. [9].

Не відкидаючи ці та інші обґрунтовані наміри, і маючи неабиякий досвід роботи в цій сфері, особливо на посадах державного службовця — головного державного інспектора з використання і охорони земель на рівні району й області, а також Міністерства аграрної політики і продовольства України, наші наукові теоретико-методичні припущення посилюються та зумовили, все ж таки, з'ясувати реальну причину як головну неврегульовану передумову погіршення якісного стану природних об'єктів в агросфері України.

Для цього нами в процесі виконання відповідної пошукової роботи, на що було одержано дозвіл і відповідне фінансування НААН, в першому півріччі 2020 було поглиблено також пошук основних причин, що спонукають нехтувати вченими і політиками, землекористувачами, власниками земельних ділянок як об'єктів цивільних прав, декларованими ними ж намірами, — досягти сталості землекористування у неповторних агроландшафтах різних природно-кліматичних зон України. На жаль, наміри залишаються поки що «на папері».

Як не дивно, але ми відразу ж зауважили, що майже в усіх випадках «боротьби» (досліджень, програмування й прогнозування, законотворчості й нормування, контролю й відповідальності тощо) та формування вартості виробничих затрат у ціні ринкового продукту відсутні головні учасники (чинники) та їхня інвестиційна (творча чи руйнівна) сила і дія (сонячна, водна, вітрова та інші енергії, процеси фотосинтезу та інших перетворень, роль води, мікроелементів, мікробіоти тощо), а також вартість самих природних ресурсів (тіла), які генерують й уособлюють відповідні животворні продукти. Це означає, що майже всіма «борцями» не береться до уваги (свідомо чи ні) найбільш цінна складова ринкового продукту — природний ресурс — основне національне багатство, що є головним природним (земельним) капіталом нації і природними об'єктами права власності Українського народу. Логічно, що такий учасник повинен також відігравати основну роль у межах конкретного землекористування і держави в цілому стосовно участі як позитивних, так і шкідливих процесів та наслідків природокористування.

Очевидно, що стратегічне розв'язання національних інтересів в процесі звернення земельної реформи в Україні на національному, регіональному і місцевому рівнях має мати цільовий природоохоронний характер щодо формування науково обґрунтованого визначення мети і механізмів подальшого здійснення земле- й природокористування та забезпечувати

постановку завдань, їх досягнення в інтересах усіх заінтересованих суб'єктів.

Нами доведено, що надважливим рушієм виступає заінтересованість усіх учасників цього процесу. Адже інтерес — це єдина мотивація, здатна зробити відповідну роботу приємним зайняттям протягом великого відрізка часу. Він повністю необхідний в особливо непростих умовах державотворення й реформування суспільно-економічних відносин у конкретних природних і просторово-часових вимірах української дійсності [13].

Збалансована заінтересованість як головна передумова до мотивації покращення стосунків громадян України із природним середовищем, і як наслідок — функціонування економіки природокористування, може відбуватись за умов і тільки в процесі життєдіяльності людини у природному середовищі.

При цьому демографічний стан, баланс інтересів і взаємно відповідальна свобода дій як головні передумови звернення земельної реформи в Україні мають:

- засновуватись на двох конституційних засадах нашого буття: «громадяни України» і «земля та її природні ресурси — основне національне багатство»;
- ґрунтуватись, виходячи з національних інтересів, на трьох основних правилах: «інтересів багато, — а держава й природа одна», «кожному своє — у єдиній рідній державі», «діяти в інтересах всіх інших громадян — краще, ніж у своїх власних»;
- функціонувати за основним принципом двох умов заінтересованості: «комфортніша і безпечніша моя і наша життєдіяльність, якщо комфортніше і безпечніше почувається земля та її природні ресурси в чистоті біосфери» і «чим комфортніше і безпечніше проживає, працює і відпочиває кожен мій сусід, — тим краще кожному, мені, громаді та державі в цілому» [13].

Ці засади, інтереси й принципи впливають із сутності декларованих конституційних норм України і мають стати головним підґрунтям до реалізації державотворчих та стабілізувальних намірів суспільства, зокрема щодо сталості сільськогосподарського землекористування в агросфері.

Важливо також усвідомити, що збалансований розвиток і досягнення сталості в агросфері не може оминати реалії світового порядку стосовно турботи про ґрунти як про основу продовольчої безпеки, так само як не можна скасувати вимоги ринкової економіки.

Проте в умовах нинішнього стану в агросфері України ми дійшли висновку, що подальший розвиток ринкових земельних відно-

син і природокористування в агроландшафтах України можливий за умов повноцінної інституціоналізації конституційної норми стосовно права власності Українського народу на землю та її природні ресурси як на природні об'єкти — основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави. При цьому першочерговим заходом як особливою передумовою інституціонального розвитку має стати невідкладне введення здійснюваної дотепер земельної реформи — в чинне конституційне поле України [14].

Суттєвою складовою розв'язання такого прогресу є комплексне пізнання обґрунтованих нами концептуальних засад звершення земельної реформи в Україні як нової парадигми [15]. Адже у час глобалізації та прискорення деградації природного середовища, виснаження природних ресурсів і зміни клімату, а також зростаючої потреби у харчових продуктах, передові держави світу посилюють свій вплив на територіях слабших країн, скуповуючи родючі землі та джерела прісної води. В усіх випадках ці процеси призводять до зубожіння місцевого населення, послаблення економіки та обезлюднення територій, навіть втрати державності.

Разом з тим багато країн стурбовані домінуванням на їхніх територіях приватної власності на родючі землі, яка може відчужуватися на користь громадян інших держав (іноземців), тому здійснюється пошук конституційно узаконених механізмів вилучення їх із приватної власності іноземців на користь своїх націй.

Зважаючи на ці та інші загрози державотворенню і з метою утвердження (формування) економічно сильної української нації як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової, унітарної держави в межах цілісного і недоторканного існуючого кордону України та недопущення будь-яких (внутрішніх чи зовнішніх) антиукраїнських (антидержавних) спроб і дій, українська національна еліта 28 червня 1996 задекларувала унікальний алгоритм найвищого конституційного права, що діє (має діяти) на всій території України, зокрема інститут права абсолютної власності (володіння, користування і розпорядження) Українського народу (всіх громадян) на землю та її природні ресурси як на природні об'єкти, якими можливо користуватися тільки у визначених господарських межах — за відповідну плату та за встановленими регламентами [1].

Далекоглядними і логічними були також задекларовані норми щодо набуття і реалізації прав власності на земельні ділянки (землю) як об'єкти цивільних прав (в їхніх межах виникало право користування відповідно до спеціального закону — ст. 14 Конституції України) — гро-

мадянами, юридичними особами та державою (державними підприємствами, установами і закладами) виключно відповідно до закону (ст. 14 Конституції України). На жаль, таких чітких законів, поки що немає. При цьому Основний закон України однозначно вимагав і вимагає: «Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі» (ст. 41 Конституції України) [1]. Не менш важливими є й інші узгоджені норми як норми прямої дії, — в розвиток яких повинні прийматися всі закони і нормативно-правові акти.

На жаль, мусимо констатувати, що через гібридний антидержавний спротив і невиконання органами державної влади своїх повноважень упродовж чверті століття до цього часу не здійснено повноцінну інституціоналізацію статей 13, 14, 41 Конституції України і не звершено земельну реформу, що й спричинило існуючий стан, особливо в сільській місцевості [1].

Припускаючи, що провідні вчені також не послуговуються сповна (свідомо чи несвідомо) вимогами чинних норм Декларації про державний суверенітет України [16], а також Основного закону України [1] — для наукового супроводу подальших засад земельно-аграрної реформи (починаючи з 28 червня 1996 р.) як засадних і спрямованих на захист національних інтересів, а навпаки, продовжують розпочату ними ж, в доконституційний період, трансформацію відносин власності і господарювання на селі, ми ж генерували нові знання на основі чинних норм Конституції України, які пропонуємо багато років, не лише науковій спільноті, але й громадянському суспільству у відкритому діалозі. За таких обставин, і на підставі здобутих науково-практичних знань, нами доведено, що засади нової парадигми звершення земельної реформи в Україні можуть сприйматися тільки після усвідомлення сутності чинних норм конституційного земельного прагматизму.

Цю передумову було також обґрунтовано і доведено 27 лютого 2020 до учасників Загальних зборів Відділення аграрної економіки і продовольства НААН, в нашому повідомленні: «Про деякі нові знання стосовно земельних відносин і природокористування у світлі чинних норм Конституції України (акцент на землях сільськогосподарського призначення)». Для більш повноцінного сприйняття нових знань було роздано кожному учаснику зборів відповідно підготовлену Довідку, в якій розкрито деякі факти новітньої історії земельної реформи, наведено окремі штрихи з діяльності сьогоднішньої владної та наукової еліти, а також

розкрито основні нові конституційні знання, а саме:

Перше знання. Конституційне право власності «на землю» розмежується за функціональною чинністю — на два різних «об'єкти» і на відповідно різні «суб'єкти» такого права, незалежно від категорії землі, — в агросфері також:

- на землю та її природні ресурси (надра, ґрунти, ліси, водні, енергетичні та інші ресурси) як на природні об'єкти права власності Українського народу (абзац перший ст. 13) — основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави (абзац перший ст. 14) і є головним природним (земельним) капіталом нації — всіх громадян (загальнонаціонального суб'єкта власності), — не може бути предметом купівлі-продажу і не підлягає відчуженню будь-ким, на користь будь-кого і в будь-який спосіб;
- на земельні ділянки (межі) як на об'єкти цивільних прав, які перебувають у власності громадян, юридичних осіб чи держави і є земельним капіталом їхніх власників, — навпаки, є предметом купівлі-продажу, оренди, застави тощо.

Такі вимоги вже частково внормовано у другому і третьому розділах Земельного кодексу України, а також розмежовано (пошарово) на різні об'єкти права власності (*на природні об'єкти, в тому числі виділено окремим шаром «ґрунти», а також на земельні ділянки (межі) як об'єкти нерухомого майна*) — на Публічній кадастровій карті (мапі) України. На жаль, відповідні дані і реєстри про юридичні права, економічні, екологічні та інші властивості та особливості всіх природних об'єктів загальнонаціональної власності до Публічної кадастрової мапи (геоінформаційної системи) поки що не занесено (не взято на баланс національної земельної установи). Земельні паї, що визначалися теоретично у камеральних умовах, і у такий спосіб накладалися їхні (паїв) межі на природні ландшафти, внаслідок чого штучно ділилися цілісні поля на парцели, також залишаються невпорядкованими. Тому, допоки не буде вирішено (виправлено) ці надвагомні завдання, будь-яка розмова про «ринок землі» є нелогічною, передчасною і протиправною.

Друге знання. Оскільки Конституція України (абзац другий ст. 13) декларує: «Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону», на який (закон) влада поки що не спромоглася, тому господарська діяльність, пов'язана з використанням природних об'єктів права власності Українського народу, може здійснюватися тільки у процесі користуван-

ня (не володіння і не розпорядження) і тільки громадянином України — на платній основі — за встановленими регламентами у межах ділянки, яка є у власності такого громадянина (суб'єкта) як фізичної чи його (їх) юридичної особи (сімейного фермерського господарства) як суб'єкта.

Такі суб'єкти (громадяни) — власники земельних ділянок (меж) як об'єктів цивільних прав не можуть конкурувати з Українським народом як суб'єктом права власності на природні об'єкти (землю) і чекають закону про право користування природними об'єктами у межах сформованих господарств...

Третє знання. Важливо усвідомити, що «вартісна частка природних об'єктів не може бути меншою від вартісної частки відповідної земельної ділянки (межі)», що стає дієвим інструментом регуляторної політики держави. Зокрема, нами доведено, що ці частки в абсолютній вартості ріллі середньої якості й продуктивності в Україні мають таке співвідношення: 0,65 — природні об'єкти (основне національне багатство) і 0,35 — земельна ділянка як нерухомість.

Ця дійсність (контрольний пакет вартісної складової природного об'єкта), в процесі формування земельної ділянки як об'єкта цивільних прав і просторової основи для здійснення господарської (підприємницької) діяльності в її межах, чи при її ринковому обігу, має вирішальне право і є суспільним інтересом, адже абзац третій ст. 13 Конституції України декларує: «Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству».

Четверте знання. Тільки за наявності власника-господаря як законного раціонального і дбайливого користувача природних об'єктів, що мудро капіталізуватиме всі чинники господарської діяльності й одержуватиме продукцію (продукти) з високою доданою вартістю, вартість такого землекористування (за нашими прогнозами) зростатиме, корелюючи також вартісні частки «голої» земельної ділянки, природних об'єктів та інших чинників.

Саме тандем «власника-господаря» задекларовано в Основному законі України (абзац четвертий ст. 13): «Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, соціальну спрямованість економіки» — як ключовий пріоритет діяльності держави, що має стати центральною формулою й водночас інструментом у досягненні мети і завдань справжнього реформування земельних та аграрних відносин в Україні.

Ці та низка інших аналітичних знань підтверджують вимоги до невідкладного впрова-

дження в життя конституційних норм (статті 13, 14, 41) як норм прямої дії, а також до проведення комплексних наукових досліджень (фундаментальні й прикладні) з цієї проблематики. На їхній основі необхідно готувати відповідні проекти законів для органів державної влади України, навчальні й інформаційні матеріали.

Для зниження ризиків також глобального потепління і невідкладного збереження та покращення стану довкілля у природних екосистемах передбачається визначати всі ділянки, що мають ґрунтоводоохоронне значення і підлягають залуженню, залісненню та іншому освоєнню. Прогнозується вивести з інтенсивного землеробства понад 5 млн га угідь. До всіх цих та інших категорії земель мають встановлюватися адекватні (безапеляційні) регламенти (вимоги) з подальшим їх використання [1].

Надважливою складовою одночасного і невідкладного оздоровлення сільських територій є формування у сільській місцевості умов комфортної життєдіяльності для молодих сімей, які б одночасно були власниками ефективних і заможних господарюючих землеволодінь і землекористувачів сімейного типу (малих і середніх фермерських господарств, родових маєтків...) як невід'ємних складових організму живого природного середовища та займалися б також різноманітним несільськогосподарським виробництвом і підприємництвом, що носитиме статус «екологічно чисті».

Тільки після введення здійснюваної дотепер земельної реформи в чинне конституційне поле України, а також виконання окреслених першочергових заходів як особливих передумов інституціонального розвитку земельних відносин і природокористування, можна вести розмову про подальшу участь впорядкованих земель сільськогосподарського призначення у ринкових земельних відносинах в агроландшафтах України і про місце сьогоденного великого аграрного «бізнесу» в цьому процесі [15].

Алгоритм втілення конституційно вмотивованих норм як вимог до реалізації національних інтересів через першочергове задоволення прав громадян України, котрі безперешкодно із власної волі ставатимуть володільцями земельних ділянок сільськогосподарського призначення (господарських одиниць) і господарюючими землекористувачами сімейного типу, навіть поза «науково обґрунтованими» чужими інтересами, особливо великого аграрного бізнесу, привідкриває завісу до остаточного розкриття основних причин, які водночас є наслідками погіршення якісного стану природних

об'єктів в агросфері України, і передусім — родючості ґрунтів та їхньої деградації.

Нами також вбачається, що тільки на такій базі аналітичних знань можливо буде з'ясувати головну неврегульовану в Україні передумову, що призводить до погіршення якісного стану природних об'єктів в агросфері України.

ВИСНОВКИ

Незважаючи на доволі низькі податкові й рентні ставки за використання природних ресурсів, особливо в сільській місцевості, у владних і наукових середовищах наполегливо наголошують на необхідності додаткового стимулювання (надання податкових пільг і преференцій), «доказуючи» що такі дії, буцімто, дадуть можливість власникам і користувачам природних об'єктів здійснювати природоохоронні заходи і не завдавати непоправної шкоди землі та її природним ресурсам — капіталу нації. Прийнято також вважати, що заходи з раціонального використання та охорони ґрунтів мають відноситися до інвестиційних, що, на нашу думку, є не логічним і абсурдним.

При цьому бездіяльність і незрозуміла пасивність до дієвої реалізації вимог чинних законодавчих норм стосовно раціонального використання й охорони земель усіх категорій, особливо земель сільськогосподарського призначення (ґрунтів) як природних об'єктів права власності Українського народу — основного національного багатства, що де-юре перебувають під особливою охороною держави, сприяє всездозволеності та безвідповідальності користувачів ресурсів і власників земельних ділянок, у межах яких здійснюється таке «природокористування». Як наслідок, повсюдно відбувається за участю олігархічних кланів самочинна й системно-монополярна експлуатація об'єктів і систем живої та неживої природи — як, начебто, власних, завдаючи великої шкоди природній родючості ґрунтів та іншим природним властивостям агроландшафтів.

Аналіз такої парадоксальної діяльності (фактично бездіяльності) у цій царині дає змогу нам сконструювати відповідні припущення, що підштовхнули нас до пошуку джерел і причин появи тривалого нуртування (смакування) даної та інших проблем. Базою слугували наші знання про підсилюючу роль збалансованої заінтересованості як головної передумови до мотивації покращення стосунків громадян України із природним середовищем. Адже, за сади, інтереси і принципи функціонування економіки природокористування як цивілізованих відносин впливають із сутності декларованих конституційних норм України, що мають стати головним підґрунтям до реалізації державот-

ворчих і стабілізуючих намірів суспільства, зокрема сталості сільськогосподарського землекористування в агросфері.

Особливими передумовами комплексного інституціонального розвитку правової, економічно розвиненої й екологічно стабільної держави, на основі нових знань конституційного прагматизму є: невідкладне введення, здійснюваної дотепер земельної реформи в чинне конституційне поле України, а також звершення земельної реформи в Україні як нової парадигми, розкриваючи правдиві факти здійснюваної земельної реформи та об'єктивно

оцінюючи фактичну діяльність сьогоднішньої владної й наукової «еліти».

Ці та інші ґрунтовні алгоритми втілення конституційно вмотивованих норм як вимог до реалізації національних інтересів через першочергове задоволення прав громадян України, дало можливість поглиблено розкрити сутність основних причинно наслідкових аспектів погіршення якісного стану природних об'єктів в агросфері України і становило підґрунтя для подальшого з'ясування головної неврегульованої в Україні передумови такого погіршення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. Конституція України від 28 червня 1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
2. Лупенко Ю.О., Ходаківська О.В., Юрченко І.В. Світовий досвід ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2019. 120 с.
3. Мартин А.Г. Регулювання ринку землі в Україні. Київ: Аграр. Медіа груп. 2011. 254 с.
4. Добряк Д.С., Шкуратов О.І. Формування і розвиток ринкових земельних відносин на теренах України. *Збалансоване природокористування*. 2018. № 1. С. 8–17.
5. Заяць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель: [монографія]. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2012. 390 с.
6. Євсюков Т.О. Класифікація та екобезпечне використання особливо цінних земель: монографія. Київ; Львів: Ліґа-Прес, 2015. 452 с.
7. Кучер А.В., Анісімова О.В., Казакова І.В., Гапеев Л.В. Економічне забезпечення відтворення родючості ґрунтів: рекомендації; за ред. А.В. Кучера. Харків: Смуґаста типографія, 2015. — 112 с.
8. Балюк С.А., Медведєва В.В., Носок Б.С. Глобальні зміни клімату й економічна родючість ґрунту. Адаптація агротехнологій до змін клімату: ґрунтово-агрохімічні аспекти: монографія. Харків: Стильна типографія, 2018. С. 306–326.
9. Балюк С.А., Медведєв В.В., Воротинцева Л.І., Шимель В.В. Сучасні проблеми деградації ґрунтів та заходи щодо досягнення нейтрального її рівня. *Вісник аграрної науки*. 2017. № 8. С. 5–11.
10. Состояние мировых земельных и водных ресурсов для производства продовольствия и ведения сельского хозяйства. Управление системами, находящимися под угрозой. ФАО. 2012. 285 с.
11. Медведєв В.В. Наукові підходи до оцінювання якості ґрунтів регіонів (на прикладі України). Зб. наук. праць Страны и регионы на пути к сбалансированному развитию: Київ, 2003. С. 62–64.
12. Концепція організації і функціонування моніторингу ґрунтів в Україні з урахуванням європейського досвіду: наукове видання; керів. розробки С.А. Балюк, В.В. Медведєв. Харків: Смуґаста типографія, 2015. 45 с.
13. Ковалів О.І. Теоретично-методологічні засади звершення земельної реформи в Україні як нова парадигма. *WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA NR 3(10)*. Warszawa. 2016. p. 35–47
14. Ковалів О.І. Особливі передумови подальшого розвитку ринкових земельних відносин в агроландшафтах України. *Збалансоване природокористування*. 2019. № 2. С. 164–172.
15. Ковалів О.І. Звершення земельної реформи в Україні: нова парадигма: монографія. Київ: ТОВ «ДІА». 2016. 416 с.
16. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1990. № 31, № 55-XII. ст. 429. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/55-12>

THE MAIN CAUSAL ASPECTS OF THE DETERIORATION OF THE QUALITY OF NATURAL OBJECTS IN THE AGROSPHERE OF UKRAINE

O.I. Kovaliv,

Doctor of Economics Sciences,

Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS (Kyiv, Ukraine)

e-mail: okovaliv@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7701-8060>

It has been established that the existing inaction and incomprehensible passivity of the authorities to effectively implement the requirements of current legislation on the rational use and protection of soil as natural objects of property of the Ukrainian people, contributes to impunity and irresponsibility of resource users and landowners. Constructed assumptions about the reasons for the deterioration of the quality of natural objects in the agro-sphere of Ukraine, allowed for the «first time» to find out the main

unregulated premise in Ukraine as a possible interest of disinterest. The existing condition of natural objects (especially soils) is generalized and the functioning economic and legal mechanisms as a result of the ongoing land reform on agricultural lands have been analyzed. It was found that all the consequences of the transformation are characterized as «negative», causing great damage to the natural fertility of soils and other natural components of the biosphere. Balanced interest as the main prerequisite for motivating the improvement of relations between citizens and the natural environment is recognized as the main basis for sustainable agricultural use in agriculture. The special requirements of the complex institutional development of a legal, economically developed and ecologically stable state are the immediate introduction into the current constitutional field of Ukraine of the land reform carried out so far. It is proved that the accomplishment of land reform as a new paradigm should be based on thorough knowledge and true disclosure of new knowledge of constitutional pragmatism as requirements for the realization of national interests through the primary satisfaction of the constitutional rights of citizens of Ukraine. Also, it is seen that the substantiations made will form the basis for clarification in our further work — the main unregulated prerequisite in Ukraine, which allows the deterioration of the quality of natural objects in the agrosphere of Ukraine.

Keywords: constitutional norms, main national wealth, nature management, law, market land relations.

REFERENCES

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), Konstytucia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. Vol. 30 [In Ukrainian].
2. Lupenko, Y.A., Khodakivska, O.V., Yurchenko I.V., (2019). Svitovyy dosvid rynkovoho obihu zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennya. [World experience of market circulation of agricultural land]. Kyiv: NSC IAE. Research Center, p. 120 [In Ukrainian].
3. Martyn, A.H. (2011). Rehulyuvannya rynku zemli v Ukrayini. [Regulation of the land market in Ukraine]. Kyiv Ahrar. Media hrup. P. 254 [In Ukrainian].
4. Dobryak, D.S., Shkuratov, O.I. (2018). Formuvannya i rozvytok rynkovykh zemel'nykh vidnosyn na terenakh Ukrayiny [Formation and development of market land relations in Ukraine]. Balanced Nature Using. 1. Pp. 8–17 [In Ukrainian].
5. Zayats, V.M. (2012). Rozvytok rynku sil's'kohospodars'kykh zemel' [Development of agricultural land market]. Kyiv: NSC IAE. p. 390 [In Ukrainian].
6. Yevsiukov, T.O. (2015). Klasyfikatsiia ta ekobezpechne vykorystannia osoblyvyo tsinnykh zemel' [Classification and eco-friendly use of high-value land]. Kyiv-Lviv: Liha-Pres. P. 452 [In Ukrainian].
7. Kucher, A., Anisimova, O., Kazakova, I., Gapeev, L. (2015). Economic support for soil fertility reproduction: recommendations [Ekonomichne zabezpechennya vidtvorennia rodyuchosti gruntiv: rekomendatsiyi]. Kherson, Striped typography. 112 p. [In Ukrainian].
8. Balyuk, S., Medvedev, V., Noska, B. (2018). Global climate change and economic soil fertility. Adaptation of agrotechnologies to climate change: soil and agrochemical aspects: monograph [Hlobalni zminy klimatu y ekonomichna rodyuchist' gruntu. Adaptatsiya ahrotekhnolohiy do zmin klimatu: gruntovohrokhimichni aspekty: monohrafiya]. Kharkiv, Striped typography. Pp. 306–326 [In Ukrainian].
9. Balyuk, S., Medvedev, V., Vorotintseva, L., Shimel, V. (2017). Modern problems of soil degradation and measures to achieve its neutral level [Suchasni problemy dehradatsiyi gruntiv ta zakhody shchodo dosyahnennya neytralnoho yiyi rivnya], Bulletin of Agricultural Science. №8. Pp. 5–11 [In Ukrainian].
10. The state of the world's land and water resources for food and agriculture. Managing systems at risk (2012). FAO. 285 p. [In Ukrainian].
11. Medvedev, V. (2003). On the way to the assessment of yakosti hruntiv regioniv (in the application of Ukraine) [Naukovi pidkhody do otsynuvannya yakosti gruntiv rehioniv (na prykladi Ukrayiny)]. Kyiv, Countries and regions towards balanced development. Pp. 62–64 [In Ukrainian].
12. Balyuk, S., Medvedev, V. (2015). The concept of organization and functioning of soil monitoring in Ukraine taking into account the European experience (scientific publication) [Kontseptsiya orhanizatsiyi i funktsionuvannya monitorynhu gruntiv v Ukrayini z urakhuvannyam yevropeys'koho dosvidu (naukove vydannya)]. 45 p. [In Ukrainian].
13. Kovaliv, O. (2016). Theoretical and methodological principles of land reform in Ukraine as a new paradigm [Teoretychno-metodolohichni zasady zvershennya zemel'noyi reformy v Ukrayini yak nova paradyhma]. Współpraca Europejska Nr, № 3(10). Warszawa. Pp. 35–47 [In Ukrainian].
14. Kovaliv, O.I. (2019). Osoblyvi peredumovy podal'shoho rozvytku rynkovykh zemel'nykh vidnosyn v ahrolandshaftakh Ukrayiny [Specific prerequisites for the further development of land market relations in agricultural landscapes Ukraine], Balanced natural resources. 2. Pp.164–172. [In Ukrainian].
15. Kovalov, O.I. (2016). Zvershennia zemelnoi reformy v Ukraini: nova paradyhma [Completion of land reform in Ukraine: a new paradigm: monograph] Kyiv: DIA. P. 416 [In Ukrainian].

16. Verkhovna Rada of Ukraine (1990) Declaracia pro derjavnyi syverenitet Ukrainy [Declaration on State Sovereignty of Ukraine] No. 55-XII dated July 16, 1990, Bulletin of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR (VVR). No. 31. P. [In Ukrainian].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ковалів Олександр Іванович — доктор сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник, заслужений працівник сільського господарства України, Інститут агроєкології і природокористування НААН (вул. Метрологічна, 12, м. Київ, 03143, Україна; e-mail: okoivaliv@ukr.net; тел.: +38 050 935 05 71); ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7701-8060>

УДК 338.52.505

<https://doi.org/10.33730/2310-4678.2.2020.208766>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ

О.І. Дребот,
доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН
Інститут агроєкології і природокористування НААН (м. Київ, Україна)
e-mail: drebot_oksana@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2681-1074>

К.О.Бабікова,
кандидат сільськогосподарських наук
Інститут агроєкології і природокористування НААН (м. Київ, Україна)
e-mail: babikova.kateryna@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9726-0671>

У статті проведено детальний аналіз міжнародних туристичних прибуттів до країн Європи, а також динаміку чисельності міжнародних туристичних прибуттів до країн Європи з метою рекреації та відпочинку. Проаналізовано, що внутрішній туризм важливіший, ніж в'їзний для багатьох країн і як внутрішні витрати на туризм включають «внутрішню» частину витрат на вїзні поїздки, витрати, на внутрішній туризм становили 65%, внутрішні витрати на туризм у ЄС — 28, а решта — 35% стосується в'їзного туризму. Витрати вітчизняного туризму країн ЄС, де в загальному сума витрат на туризм на рівні ЄС оцінюється у 299 млн євро, на Німеччину, Велику Британію та Францію припадало 57% загальної кількості. Визначено, що сучасні тенденції до збільшення туристичної індустрії будуть і надалі зберігатися. Враховуючи стабільне збільшення за основними показниками, тобто це кількість міжнародних туристичних прибуттів і надходжень від міжнародної туристичної діяльності впродовж останніх декількох років. Доведено, що міжнародний туризм є складовою, яка здатна забезпечувати збалансоване ставлення до розвитку економіки, привабливості регіону, а також збереження охорони навколишнього природного середовища, збільшення кількості робочих місць, дасть можливість біднішим країнам достроково подолати наслідки криз, зміцнити економіку країни.

Ключові слова: туристична рекреаційна діяльність, внутрішній туризм, охорона навколишнього природного середовища, витрати.

ВСТУП

У сучасному суспільстві туризм та рекреація є рушійною силою соціально-економічного прогресу країни завдяки створенню робочих місць і нових підприємств, доходів від експорту та розвитку відповідної інфраструктури. Водночас якісні параметри розвитку вітчизняної туристичної та рекреаційної індустрії, а відповідно і вплив від участі у світовому ринку туристичних послуг на національний розвиток, залишаються доволі низькими з точки зору загальносвітових тенденцій. Усе

це зумовлює важливість комплексного дослідження структурної динаміки сучасного ринку туристичних та рекреаційних послуг Європи з метою пошуку оптимальних стратегій інтеграції в європейський туристичний простір як інструменту оптимізації національних позицій у системі міжнародного поділу праці [1].

Туристична галузь виявляється в різних горизонтальних та вертикальних об'єднаннях її підприємств. Останніми десятиріччями особливого розвитку та значного поширення в га-